

Антон Оруш

ГОЛЯМА КНИГА ЗА БЪЛГАРСКАТА ТЕХНИКА

Антон Оруш

ГОЛЯМА КНИГА ЗА БЪЛГАРСКАТА ТЕХНИКА

БЪЛГАРСКА ИСТОРИЯ

© Антон Оруш, автор

© Мария Йорданова, коректор

© Александра Младенова и Николета Бойчева, графично оформление и корица

София, 2020 г.

ISBN: 978-619-7496-42-0

Второ издание
София
2020

СЪДЪРЖАНИЕ

На скъпата ми баба Николина Севданова –
с истинска обич и благодарност за всичко!

ПРЕГОВОР	6
РАДИОПРИЕМНИЦИ	9
ТЕЛЕВИЗОРИ	19
АУДИОТЕХНИКА	33
ТЕЛЕФОНИ	47
КОМПЮТРИ	57
ДОМАКИНСКА ТЕХНИКА	75
ТРАНСПОРТ	91
ДРУГИ УСТРОЙСТВА	113
БЪЛГАРСКА ТЕХНИКА, КОЯТО НЕ ВИДА СВЯТ	131

ПРЕДГОВОР

Защо книга за българската техника?

Приятели, спрете движението за момент. Огледайте се около себе си. Колко неща виждате, без които не можете да си представите нито бита, нито работата си? Телефон, телевизор, компютър с периферията около него... дигиталната музика, филми и игри в хард-диските... строените електрически помощници в кухнята, готови да ви помогнат във всичко – от приготвянето на храната до измиването на чиниите и седмичното изчистване на къщата. Отвън – велосипед, мотоциклет, автомобил, автобуси, тролейбуси, трамваи, метро... всички видове транспорт. В Космоса – изкуствени спътници.

Кога за последно си купихте електрически уред? С каква азбука бяха изписани марката и моделът му? Латиница, нали? Или непознати китайски йероглифи? А... може ли това да бъде другояче?

Можело е. При това, до не съвсем отдавна. Можело е да обзаведем жилището си изцяло с българска техника. Да ползваме извън дома си само нея, произведена на територията на България, плод на инженерната мисъл на българи като мен и вас. Още от края на 20-те години на миналия век български предприятия започват да произвеждат все по-разнообразни видове техника за задоволяване на различните потребности в частния, обществен и професионалния живот. А след политическите промени през 1944 г. тази насока се следва така плътно, че само десетилетия по-късно България вече произвежда на практика всичко – от кламери и телбоди, през компютри и таблети, та до автобуси и военна техника. Този буен технологичен

разцвет се запазва някъде до началото на 90-те години.

Вече сме в XXI век. Техниката се развива невероятно много и устремено бързо, а у нас се извършиха множество обществено-политически катаклизми. През последните близо 30 години изцяло се промениха устройствата, които всекидневно ползваме. Децата, които някога любопитно докосваха клавиатурата пред зеленосветещите монитори „АНАЛИТИК“ (Михайловград), вече са родители на ученици. Все по-малко ще стават хората, които ще могат да ви разкажат какво велико чудо и гордост е било да събереш целия вход на импровизирана „киновечер“ в хола си... защото ти си бил първият човек в този вход със собствен телевизор! Собствен – представяте ли си, каква мечта...

„Голяма книга за българската техника“ е създадена от издателство „Българска история“ и „Sandacite.BG – Българският портал за стара техника“. Много от вас ще познаят на следващите страници предмети, които са използвали в бита си, ще си припомнят мигове от своя живот и искрено ще се усмихнат. Сигурен съм, че разказите за някои по-малко познати, но авангардни български образци ще предизвикат у други възмущение и заслужена национална гордост. Знаете ли например, че още през 30-те години българските радиоприемници „Тулан“ побеждават в анонимен конкурс най-реномирани германски и американски апарати? Или пък че България първа създава електронен калкулатор с коренуване, а през 1981 г. в Космоса излита български спътник с наша апаратура в него?

Още един впечатляващ факт – през 80-те България стига до трето място в света по производство и употреба на електронни устройства на глава от населението! Именно тези, както и много други достижения на нашата техническа мисъл, ще откриете в „Голяма книга за българската техника“.

*Не забравяй откъде си тръгнал, защото
някой път може отново да ти потрябва
нещо оттам.*

Миналото не трябва да се забравя.

Тези две мисли описват най-добре идеята на зачетената от вас книга.

Антон Оруш

РАДИОПРИЕМНИЦИ

В края на 20-те и най-вече през 30-те и 40-те години на XX век радиото се превръща в особено и много важно явление в живота на българите. Това е не само прозорец към света, не само показател за материално благополучие, а и чувство на национална гордост от факта, че и България има свое собствено радиоразпръскване, чието начало е поставено през ноември 1929 г.

На тази основа през 1930 г. граждани основават съюза „Родно радио“, който започва излъчвания и заинтересува все още малкото слушатели, които са почти само в София. През 1934 г. все пак в България вече има регистрирани над 10 хиляди радиоприемника, а интересът към радиото вече е много голям. Държавата осъзнава колко важна медия е то и инвестира в него. През 1936 г. са инсталирани нови съвременни антени на предавателите на Радио Варна и Стара Загора, а през

декември 1937 г. за Радио София заработва изцяло и новият предавател край с. Вакарел, съоръжен с модерна и мощна антена „Телефункен“.

С течение на времето програмата на трите станции се обогатява все повече и радиото става втората по ползваемост медия в Царство България след вестниците. Например музикалната колекция още от началото има основен фонд от 300 грамофонни плочи, който обаче е недостатъчен и затова плочи се наемат и от частни лица и фирми, но само ако им се излъчва реклама. Предаванията са три основни вида – музика, новини и популярни лекции („сказки“) от различни специалисти. Самите излъчвания траят по 8 – 10 часа дневно.

Своего изключително голямо информационно значение радиото запазва и през десетилетията след 1944 г., а българска реч се излъчва редовно на няколко езика за цял свят.

ИНТЕРЕСНИ ФАКТИ

В Царство България, за да може човек да слуша радио вкъщи, е трябвало да притежава документ „Позволително“ от Главната дирекция на ПТТ, а още според първия Закон за радиото от 1927 г. молбите се разглеждат от Дирекцията и от представители на три министерства. В документа се отбелязват имената на притежателя, занятието му, видът на радиоприемника и т.н. Необходимо е и да се заплаща годишна такса (20 лв.). След 9.IX.1944 г. притежанието на радиоприемник остава с държавно разрешение и такова позволително. Двадесетина години след 9-и вече няма позволителни, но остава ходенето до пощата за плащане на таксата, а новозакупен апарат задължително се регистрира.

ИНТЕРЕСНИ ФАКТИ

Тогавашните български радиопроизводители са използвали имената на най-новите технологии като реклама за своята продукция. През 1936 г. български предприемач публикува тази реклама за своите радиопарати марка „Телевизия“. По това време в България няма телевизионни предавания, но „далечното виждане“ вече е рекламирано от списанията като „последното достижение на човешкия гений“. Такава стъпка е сравнима с това сега някой да продава монитор под името 5D например.

ГОВОРЕЩИТЕ КУТИИ

Знайно е, че България е произвеждала радиоприемници, но малко се знае откога точно. Вероятно през първата половина на 20-те години са изработвани единични бройки радиопарати от различни хора, но през 1925 г. завършилият във Франция инж. Светозар Пренеров регистрира в Бургас занаятчийската работилница „Електрон“ (от 1927 г. – фабрика „Тулан“), която започва да изработва радиоприемниците „Универсал“. През 1925 г. друг радиопроизводител „Електрон“ е регистриран и в София. Това са първите български официални радиофабрики, за които знаем.

Радиоприемник „Тулан 5“ от края на 30-те години

Радиоприемник марка „Телевизия“ (1937)

Любопитен факт е, че преди заминаването си за България инж. Пренеров е поканен да остане в чужбина, за да работи в световноизвестната холандска компания „Филипс“, но той решава, че предпочита да произвежда апарати в родината си. И изборът му е много правилен – радиоприемниците „Тулан“ са продавани и извън страната ни и са побеждавали в конкурс известни западни марки радиопарати!

Туланите имат ниска цена и работят стабилно, а в схемите им са приложени оригинални решения, заради което са силно конкурентни. Интересно е, че купувачът първоначално може само да вземе апарата и четири месеца да го изпробва у дома или на работа, а едва след това да го заплати – след като вече се е уверил, че ще купи наистина качествен уред.

„Тулан 141 Б“ (1936)

По-късно се появяват и други български радиомарки – още през 1927 г. „ВЕВО“ в София, сетне „Бралт“ в Русе, „ИРА“ и „Радио-вести“ в София и десетки други. Малко известно е, че самолетната фабрика „Български Капрони“ в Казанлък също произвежда радиоприемници! През 1939 г. един суперхетерогдинен приемник струва около 3000 лв., т.е. може да се купи с една средна месечна заплата. Патриотични реклами с атрактивни текстове призовават клиенти да купуват родното радиопроизводство, а известните ни марки по нищо не отстъпват на вносните по качество. Българските обаче се продават на много по-изгодна цена!

Тук виждате единия от двата най-големи приемника на Царство България. Той е оформен в масивна колонообразна гървена кутия, висока почти метър, има кръгла скала като на стар навигационен уред и се нарича „Силвания 68“. Произведен е във фабриката на инж. Г. Георгиев на бул. „Дондуков“ 37 в София. Търсим му липсващите врътки обаче...

Макар и малко, но през 30-те години България произвежда и радиограмофони, както и този модел на „Херц“, изработван по поръчка предимно за заведения, танцовални зали и т.н.

ЕРАТА НА ГОЛЕМИТЕ САНДЪЦИ

След 1947 г. производството на радиоприемници преминава в ръцете на гържавата. През 1949 г. е открит и големият Слаботокков завод в западна София, който започва да пуска хиляди радиоприемници на година, голяма част от които се изнасят в чужбина. На даден апарат се изработва специална версия за износ, маркирана с подходящо име, както например е големият радиограмофонен шкаф „Хармония 2“, чийто износен вариант за Унгария се нарича Szeged – град в тази страна.

Най-популярните наши радиоприемници остават „Христо Ботев“ (с няколко варианта), „Пионер“, „Комсомолец“ (от 50-те години) и по-късните „Мелодия 2“, „10“, „Акорд 102“, „104“ и др. Обикновено шасито на един радиоприемник се използва и при конструирането на голям радиограмофон, наричан музикален шкаф (такава е серията „Хармония“ от 60-те). Целта е да се обединят всички музикални източници в едно устройство.

Христо Ботев M463 (1948/9)

Радиоприемник „Силвания 44“ (1937)

Радиоприемник „Концерт“ (1956)

Първият български радиограмофон „Хармония РСМ-60“ (1960)

Например първият такъв шкаф „Хармония РШМ-60“ от 1960 г. се състои от шаси на радиоприемник „Концерт“ и грамофон „Супрафон“, който ползва предусилвателя и усилвателя от шасито на „Концерта“. Шкафът съдържа и пет високоговорителя, а размерите му са впечатляващи – голям е и тежи над 60 kg. Радиограмофоните имат и отсек, за да се съхраняват плочите. При някои шкафове грамофоните се зареждат с няколко плочи наведнъж и имат възможност да ги възпроизвеждат една след друга, което се постига чрез по-сложна механика в шасито. Може да се включи и външен магнетофон (който работи не с касети, а с навити на големи ролки магнитни ленти, разбира се). Обикновено скълата на радиоприемника и грамофона са закрити от капаци, които се отварят или с дърпане, или с плъзгане, подобно на секция. През 60-те България изнася такива музикални шкафове не само за Източна Европа, но и за Алжир, а дори и за ФРГ.

Тези радиосандъци са един от най-характерните символи на домашното забавление през 60-те – 80-те години. Не едно любопитно дете е лазило на четири крака в изследователски опит да открие къде в огромния шкаф се е скрил човекът, чийто глас заглътно боботи от голямата говореща ракла. Отзад през процепите на картонения капак се виждат светещите като жълти фенерчета електронни лампи и у много хора тази гледка е оставила спомен и до днес.

„Пионер“ (1956)

Радиограмофон „Акорг 2“ (1961)

Радиоприемник с пошва лампа „Романтика“

МАЛКИТЕ ЗВЕРЧЕТА

Радиоприемниците от 50-те и 60-те години обикновено са големи и тежки заради гърбените кутии, големите части и тежките метални шасита. Много електронни лампи нагряват устройството и потребяват значително количество енергия. Въпреки появата на първия български преносим радиоприемник „Турист“ през 1959 г. апаратите няма как да бъдат направени особено леки. Замяната на лампите с транзистори обаче дава възможност радиото да стане много малко, почти джобно, и удобно преносимо. Така през 1963 г. се ражда първият наш транзисторен приемник „Прогрес“ (!), произвеждан в новия Завод за малки радиоприемници във Велико Търново. Апаратчето може да работи и с две батерии и има калъф с кожена каишка, за да може лесно да се носи през рамо. Батериите могат да хранят „Прогрес“ за около 100 работни часа.

И ако теглото от 1,2 kg е все още доста голямо, то една година по-късно идва „Ехо“, който е толкова малък, че се побира в дланта на човек. За 25-годишнината на Комбината по радиотехническа апаратура във Велико Търново пък е запазен моделът „Юбилей 25“ (1988 г.) с размери едва 5,4 x 5,4 cm – изобщо не се шегуваме!

През следващите десетилетия радиото става изключително масова и близка до хората у нас медия, а радиоприемници от всякакви видове – български и вносни – заливат потребителите. През 1970 г. се появява първият ни автомобилен радиоприемник „АР 70“, който се монтира в известните леки коли „Булгарено 8“ и „10“, а пък за желаещите да слушат радио в леглото си е предвидена нощната лампа „Романтика“, която е комбинирана с радиоапарат.

ГЛАСЪТ ОТГОРЕ

Картината няма да е пълна, ако не споменим и т.нар. радиоточки – това е говорител в кутия, свързан чрез жица с радиоусилвателна уредба. Тези апаратчета навлизат у нас след 1947 г. Радиоточките позволяват бързо да се радиофицират служебни помещения в обществени сгради и домове в малки населени места, в които домакинствата не могат да закупят собствен радиоприемник. Само че има една подробност – каквато радиостанция се избере от уредбата или каквато музика се пусне от грамофона на уредбата „майка“, само това ще се слуша по всички точки. Слушателят няма възможност за избор, защото гържи в ръцете си само един говорител, а „музиката се поръчва“ от хората, които работят с радиоусилвателната уредба.

Съвкупността от радиоусилвателната уредба и свързаните с нея радиоточки се нарича радиовъзел. На точките има само един регулатор – за силата на звука. Обикновено апаратчето стои над вратата на озвучаваното помещение, а това освен акустично има и символно значение – важният глас и

ЗНАЕТЕ ЛИ, ЧЕ...

Създателят на „Тулан“ е и автор на първия български автомобилен радиоприемник. През 1941 г. Пренеров монтира в личния си автомобил „Опел“ тестов прототип на замисляния от него апарат и тази демонстрация силно впечатлява очевидците. Още няколко години преди това Пренеров пуска малкия приемник „Тулан 141 Б“, изпълнен изцяло с дребните по размер батерийни електронни лампи, така че намеренията му да умалжава възможно най-много обема на апаратите са били съвсем сериозни!

информация (това, което трябва да се чуе) идват винаги отгоре, а образът на говорещия няма как да се види.

Радиоточките служат например да се свери по обяв часовникът благодарение на предаваната справка за точно време. Полезни са и ако кметът на населеното място трябва да направи съобщение. Хората могат бързо да се информират за местните новини и събития. Съобщава се например: „Говори радиовъзелът на село еди-кое си, еди-кой си окръг. Нашият съселанин еди-кой си си е загубил кравата – който я види, да му се обади“, или кога, къде и с какво ще се пръска. Това е много удобно, особено за пчеларите. Радиоточковият начин на известяване е важен и в случай на аварийна ситуация или природно бедствие, защото нали тогава няма интернет и GSM...

Радиоточки се използват чак до началото на 90-те години. България ги произвежда първоначално в софийския Слаботоков завод, а после и на други места, като най-популярният модел остава „Тонмайстор“ от втората половина на 70-те, изработван в Благоевград.

Преносим радиоприемник „Ехо“ (1963)

Прогрес

Ехо 212 – 3 в. до-късно

Радиоточка от първото поколение български – средата на 50-те

Радиоточка „Тонмайстор“

ТЕЛЕВИЗОРИ

Можем да определим телевизията като смартфона на втората половина на XX век. През тези десетилетия телевизията е най-напредналата технология за информация и забавление, която човек може да използва, и има огромно влияние върху начина, по който хората възприемат събитията около себе си. Известен е изразът „казаха го по телевизията“ – тоест новината е проверена и сигурна и не може да има съмнение във верността на казаното. Затова и желанието да притежаваш собствен телевизор е толкова силно.

ДЯДОТО ОТ ДУНАВА

Първият български телевизор обаче е доста по-стар... всъщност той е направо мегастар! Още през 1901 г. учителят от Русе Атанас Тодоранов изработва проект за механичен цветен телевизор, наречен „електрически далекоглед“. Когато става готов с чертежите, ги изпраща за разглеждане от комисия в София, съставена от физици от СУ и експерти от Дирекцията на ПТТ. Проектът е върнат за доработване, но на 10.X.1902 г. Тодоранов го заявява отново заедно с още едно устройство!

Конструкторът на „далекогледа“ обаче е крайно беден и моли да му се отпуснат влаков билет и 30 лв, тъй като той сам се грижи за внуците си и те трябва да живеят с нещо, докато той е в София да се срещне с комисията за проектите си. Билет обаче не му изпращат. На 26 октомври той отговаря, че вижда как с него се случва същото, каквото и с „други изобретатели, които са умирали от глад“, но че ако българската държава похаби така усилията му, той ще потърси задгранични компании. Чак след два месеца Тодоранов получава жп билет II класа Русе – София и обратно.

Рано сутринта на 29 декември намираме нашия герой в столицата да пие кафе. Изслушването е проведено почти на Нова година – на 31-ви. Присъстват физикът от СУ проф. Порфирий Бахметиев (който през 1885 г. сам изобретява устройство – прадаго на телеви-

зора), химикът проф. Никола Добрев, завършилият в Германия електроинженер Борис Кинтишев и инспекторът на ПТТ Т. Цончев.

След научно-технически анализ комисията предлага промени в Тодорановия телевизор. Сравнен с френски черно-бял апарат от 1898-а, „далекогледът“ има по-сложна схема, но пък претендира да предава цветен образ! Именно от това всички са поразени, но никой не го отрича.

Комисията предлага правителството да отпусне материална помощ, за да продължи А. Тодоранов работата си. А когато той усъвършенства апаратите си и представи техни подробни чертежи, на държавни разходи да се изработи прототип. Най-накрая на упорития конструктор са отпуснати 500 сребърни лв. за „бъдеща техническа работа“.

На 25.VIII.1903 г. Тодоранов вече е готов с всички усъвършенствани планове и чертежи и месец по-късно получава „позволително за пътуване“, а два дни по-късно проф. Бахметиев отново дава положително заключение за „електрическия далекоглед“ и призовава отново да се отпусне работна субсидия.

За съжаление обаче, тук приказката свършва! Просто в папката няма нищо повече и историята мълчи. Но най-вероятно изобретението на Тодоранов така и е останало неразработено докрай и неизползвано. Министерството не оказва подкрепа на интересния проект и той закономерно потъва в забвение.

ИНТЕРЕСНИ ФАКТИ

Знаете ли защо най-старите телевизори (вкл. и българските) имат стъкло пред екрана? Това може да бъде както закалено стъкло, така и особен вид плексиглас.

Защото при случаен силен удар може летящи стъклени парченца от счупения кинескоп да се набодат по тялото на човек! По-късните кинескопи имат предпазен метален бандаж, който ги обхваща на най-рисковото място, и тогава стъклото броня вече не е необходимо.

Български телевизори В-12УМ, 1971 – 1972 г.